

Alf Prøysen var en atskillig mer sammensatt kunstner enn det dominerende «kose-bildet» av ham gir inntrykk av.

En annen Alf Prøysen

Alf Prøysen er i vinden i året for hans 90-årsjubileum. Ikke bare er han den «låtskriveren» som synges og spilles mest av både høy og lav og gammel og ung, i jula og ellers i året i landet vårt. Det har heller aldri blitt skrevet, tolket, ment og publisert så mye om vår nasjonalskald som i dag. Jubileumsåret avsluttes med fire tv-programmer på NRK 1, søndag 26. desember til og med onsdag 29. desember kl. 20.45. Her presenteres nytt og spennende materiale. Folk flest vil oppleve en «ny» Prøysen, ifølge programskaperne, produksjonsselskapet Fabelaktiv.

«Avsløringer» og holdninger til Prøysens person ble slått stort opp i media i sommer og vakte tilsynelatende stor oppsikt. Denne «kulturdebatten» fikk større fokus enn noe annet i forbindelse med jubileumsfeiringa.

Men det er andre forhold rundt Prøysen som er virkelig oppsiktsvekkende. Det viktigste er: Prøysens verk burde ha vært bedre tatt vare på og forvaltet for ettertiden. Dette er ikke en kritikk av årbokartikler, Prøysens arvinger, og andre som har stått bak publikasjoner i de siste årene. Mye har vært gjort ut ifra foreliggende budsjetter, nasjonale satsingsområder og lignende. Men nå trenger vi en debatt om hva som kan gjøres for å heve ham opp på et nivå hvor han hører hjemme.

Den «Kose-Prøysen» som var framherskende fra slutten av 1950-tallet og til langt inn på 1990-tallet har lagt til grunn en for enkel og innsnevrende oppfatning av Prøysens forfatterskap. Kanskje det er hovedgrunnen til at det har vært vanskelig å få øye på mangfoldet. Nå blir flere og flere titler publisert, både av prosaen og visene. Men det mangler mye på tilgjengeligheten fremdeles, særlig med hensyn til visene.

I 1975 ga Tiden Norsk Forlag ut «Samlede viser og vers» med 259 viser. I stor grad brukes denne ennå som hovedreferanse og autoritativ utgave. Redaktørene Otto Nielsen og Chr. Hartmann innrømmer imidlertid allerede i forordet at det fantes mange flere viser enn de var klar over. De gjorde et mindre utvalg av det lettest tilgjengelige og mest kjente.

Illustrasjonene i dette standardverket reflekterer kanskje den oppfatninga som var framherskende. De er naive og avspeiler en idyllisk verden med eplekjekke og solskinnsglade folk blant blomster og dyr på landet. Ofte svært langt fra innholdet i visene. Disse illustrasjonene har nok vært med på å sementere oppfatninga av «Kose-Prøysen». Samleutgaven preges også av mangler og unøyaktigheter. I en sentral Prøysen-verse som «Den skyldige» er det

avgjørende verset og poenget borte. Denne mangelfulle versjonen av visa blir stadig trykket i nye sangbøker. Det finnes flere slike eksempler.

Omtrent 150 viser av god Prøysen-kvalitet og med gode melodier fra hans samtid mangler i samleutgaven. I tillegg kommer tekster som har fått melodi etter 1975, og alle viser av varierende kvalitet som han skrev i private sammenhenger.

Tiden Norsk Forlag (nå Gyldendal) bærer ansvar sammen med NRK. De var nok med på å gi Prøysen sjansen til å bli det han ble i 50- og 60-åra, men i hovedinnholdet av det som ble sendt i radioen i hans samtid og seinere i reprise, er det «kose-bildet» som dominerer. I mange av intervjuene og radioprogrammene som er bevart i NRK-arkivene blir han også ofte behandlet temmelig nedlatende og som en narr fra et bakstreversk bondeland. Det finnes imidlertid noen bevarte tv-intervjuer med Prøysen fra Sveriges Radio, og der blir han behandlet med respekt som en stor kunstner. Han var jo en av de ytterst få norske kunstnere som har slått stort an i Sverige. Teskjekjerringa var faktisk større i Sverige enn i Norge, og ble publisert der både som LP, bok og tv-serie (1967) før den slo ordentlig an i Norge.

Datteren Elin Prøysen peker også på at faren beklaget at han ble tvunget til først og fremst å vektlegge humor som sin uttrykksform. I boka «Pappa Alf» siterer hun faren fra et intervju med Dagfinn Grønset i 1949:

«Jeg vil absolutt ikke være en morsom mann, jeg er en alvorlig mann. Jeg har selvsagt ingenting imot å få folk i godt humør, det skulle bare mangle, men det er mange veier å gå her i verden for å nå dit en ønsker. Mange omveier også . Og det har jeg måttet gjøre. Aner De ikke alvoret bak det jeg farer med da? Det er alltid noe jeg vil si. Det er noe jeg mener med visene og novellene og sangen min. Jeg vil slå til lyd for noe som ligger meg på hjertet. Og så har jeg måttet velge en slik uttrykksform for å bli hørt. Det glir lettere i folk med en glad tone. Kontaktene knyttes fortere. Folk samler seg om disse ting. Så blir det til at jeg må forsøke å si alvorlig ting på en morsom måte. Det er ikke alltid lett.»

Men Prøysen bidro nok til rollen sjøl. Mange steder peker han på at han følte seg tvunget til å bruke masker hele livet for å overleve: «Det er noe jeg plages av ikke rent sjelden ... dette at jeg spiller teater for menneskene. Jeg merker det tydeligst sammen med journalister, men også ellers, det er akkurat som i en film, du føler at her har du en rolle, jug så stauren står, kok i hop sentimentalitet og spe på med en nødløgn når det trengs!» (Røsbak 2002)

Det Norske Teateret har også ansvar for å ha sementert «Kose-Prøysen» med overflatiske teater -og musikalversjoner av

Norges mest solgte roman gjennom 37 år, «Trost i Taklampa». Dette teateret har bøtet litt på skaden med store Prøysen-forestillinger på 1980-tallet, men det er masse stoff å ta av for å følge opp en utvidet og mer tidsmessig forståelse av Prøysens verk.

Felles for det som er skrevet om Prøysen og hans verk er at det setter personen og tekstene i fokus. Det er nå det er like før vi kan slå fast at Prøysen var en av våre store diktere.

Og det var kanskje som visedikter han nådde høyest. Det er visene som har gitt ham posisjonen som nasjonalskald. Det kan synes vanskelig å definere hva som er ei vise. Prøysen sier det slik: «En vise er to pinner og et strå som ligger i en bakevje og godgjør seg med et par-tre rim, og plutselig så er det en vise.»

Altså: Tekst og melodi, eller tekst og musikk, begge deler er like viktig. Men så vidt jeg vet finnes det bare to artikler (Viken 1995 og Lien Jensen 2002) og deler av et intervju (Imerslund/Amdahl 2004) som tar for seg musikken hos Prøysen. Om arrene, kompet og de komponerte melodiene er det ingen som har skrevet eller publisert noe. Mange av de store Prøysen-visene som «Slipsteinsvæilsen» (melodi Bjarne Amdahl) og «Blåklokkevikua» (melodi Finn Ludt), hadde ikke satt seg i ryggmargen til nordmenn uten de svært gode melodiene. Musikkvitere, musikkologer og beslektete fagpersoner har aldri tatt fatt i musikken.

Det blir ofte påstått at Prøysen sang surt, bare kunne tre grep på gitaren og var umusikalsk. Mer feil går det ikke an å ta: Mye tyder på at Prøysen har komponert om på flere av melodiene som er publisert som «Gammel melodi» (Lien Jensen 2002). Dette var nok vanlig på hans tid i det miljøet han kom fra, uten at man satte sitt eget navn på melodien. Mange av disse er veldig bra, tenk for eksempel på «Steinrøysa neri bakken». Det er innlysende at Prøysen hadde et bevisst og sterkt forhold til musikk, og at han i høyeste grad var musikalsk. Måten han bruker dialekta si på og gode, treffende ord og vendinger fra svensk og dansk og riksmål er brukt for å lage musikk, gi klangfarger til visene, og bidra til at meningene og de mangfoldige lagene i visa skal komme fram.

I begynnelsen brukte Prøysen mye skillingsvisegitar som komp, og et sanguttrykk som han tok herfra og derfra, både fra artister som den svenske sangeren Ernst Rolf, fra Frelsesarmeens omreisende trupper som var i vinden, og fra tatere han hørte syngende (Espeland 2002).

Etter hvert som han ble berømt og ga ut plater og fikk oppdrag i radioen, forandret kompet seg i takt med tidens uttrykk. Han endte som vi vet opp med det hotteste hotte: Robert Normanns swingjazz.

Prøysen tilstrebet altså et kontemporært, musikalsk uttrykk. Han knyttet til seg de beste samtidskomponistene. Etter at han døde ble dette ikke fulgt opp, tvert imot har nye og spennende versjoner

blitt motarbeidet i stedet for å bli tilskyndet.

Prøysens viser og verk var aldri nostalgiske, men på parti med framtida. Et sted i romanen «Trost i Taklampa» skriver han om byfolk som skryter av hvor billig de har fått en antikvitert etter å ha lurt fra bygdefolk kubbstoler og gamle rokker. «Ser du itte aua dom sett på deg? Så langt ligg folk telbars oppi Åsmarken. Det er derfor alle turista på liv og død ska rote borti det gamle. Dom ska ha en målestokk over å langt dom har nådd sjøl! Det er æiller noen stas å nå fram hvis'n itt kæin sjå seg telbars og kontrollere avstanden.»

Når han skriver om da han var liten og har titler som «Det var da det og itte nå» så tar han utgangspunkt i det han kjenner. Mange av visene er ved siden av å være sjølvstendige verk også samtidskommentarer. Den mest kjente er «Tango for TV» hvor gutta som synger ikke får tid til å være «raggare», gjøre brekk og slå gamle damer fordi de ser på tv istedenfor.

Flere steder har han vært inne på at han ikke følte seg som hedmarking i sitt voksne liv. I et radiointervju sier han: «Hedmarken er en bra plass å stå, enten jeg kaster skitt eller roser». Det kan tolkes som han først og fremst ville være universell. En av hans største favorittforfattere var franske Jean Genet, tyv, tigger og prostituert. Han er rå og ærlig. Hos ham finnes skjønnhet i fornedrelsen og storhet i forræderiet. Det går utmerket an å lese i «Tyvens Dagbok» og i tekster av Prøysen og finne spennende tematiske sammenhenger.

Det er et nasjonalt ansvar for fagfolk og akademia å utvide forskning og forståelse for å gjøre forfatterskapet til Prøysen mer tilgjengelig. De store kulturinstitusjonene Kulturrådet og Norges Forskningsråd er tungt inne for å sikre interessen rundt nasjonens berømte forfattere Ibsen og Hamsun, men ikke når det gjelder vår nasjonalskald. De to førstnevnte blir også tatt vare på av komiteer av forskjellige slag med tilknytning til universiteter og høyskoler. Prøysenhuset på Rudshøgda har foreløpig nok med andre oppgaver enn å ta vare på forfatterskapet gjennom forskning og publikasjoner. Huset står dessuten i fare for å bli nedlagt på grunn av kommunale kutt.

Vi kan lære mye av Prøysen som vi ikke har fått tilgang til ennå og som vi trenger hjelp til å se. Smålåten husmannsånd råder ennå grunnen rundt Prøysens verk. Det finnes mye litteratur om Prøysen hvor temaene er vennskap og diktanalyse. Men det er på høy tid å få nye studier og analytiske skrifter om en av Norges viktigste diktere.